

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Nederlands onderzoek naar middeleeuwse kunst en kunstnijverheid 2003-2007: [inleiding]

Chavannes-Mazel, C.A.

Publication date

2008

Document Version

Final published version

Published in

Bibliografie 2008: Middeleeuwse kunst en kunstnijverheid. - 2003-2007

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Chavannes-Mazel, C. A. (2008). Nederlands onderzoek naar middeleeuwse kunst en kunstnijverheid 2003-2007: [inleiding]. In H. Engelsma (Ed.), *Bibliografie 2008: Middeleeuwse kunst en kunstnijverheid. - 2003-2007* Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici. <http://www.kunsthistorici.nl/bibliografie.php>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Nederlands onderzoek naar middeleeuwse kunst en kunstnijverheid 2003-2007

Claudine A. Chavannes-Mazel

Met het Nederlandse kunsthistorisch onderzoek van de Middeleeuwen is het vreemd gesteld. Er wordt op een weids en gevarieerd veld gespeeld – van koptisch Egypte tot *100.000 jaar sex* (nr.9) -, en het is of wij bijna alles interessant vinden. Tegelijkertijd bladderen de gewelven van de kerk van Loppersum in oost Groningen gestaag af, waarbij alleen de dominee en een liturgiehistoricus bezorgd naar boven kijken. Geen Nederlandse kunsthistoricus is er daadwerkelijk in geïnteresseerd, Monumentenzorg ook niet.

Specialisten specialiseren zich steeds meer, en dan blijkt dat helaas niet elk onderwerp zich in hun ogen kan kwalificeren.

Loppersum is niet het enige voorbeeld. Het eigen cultureel erfgoed van de vroege en late middeleeuwen wordt veronachtzaamd, en het ligt aan ons. Dat het beter kan, bewijst de belangstelling van een breed publiek voor de vrijwel onleesbare Middelnederlandse literatuur. Veel Nederlanders zullen weten wie Jacob van Maerlant was, maar vrijwel geen kunsthistoricus weet dat de eerste Nederlandse schilder die we bij naam kennen Michiel van der Borch heette, en dat hij een exemplaar van de Rijmbijbel van diezelfde Jacob van Maerlant in 1332 signeerde en dateerde. Onbekend maakt onbemind. De belangrijkste publicaties over Nederlandse kunst van de 15de en 16de eeuw zijn door buitenlanders als Jim Marrow en Craig Harbison geschreven.

De verregaande specialisatie op ons terrein brengt meer gevaren met zich mee dan blinde vlekken. Weinigen hebben de mogelijkheid gekregen of gegrepen een breed spectrum blijvend te overzien. G.J. Hoogewerff schreef in zijn eentje nog vier dikke delen vol over *De Noord-Nederlandsche Schilderkunst* van de veertiende tot het einde van de zestiende eeuw ('s-Gravenhage 1936-42, met een index in 1947) waarbij hij de miniaturen, panelen, en gewelfschilderingen schijnbaar moeiteloos tegelijk behandelde. Die vanzelfsprekende algemene, maar gedegen kennis bestaat niet meer, alle overzichtscollages en kunstreizen ten spijt. Grotere verbanden, bijvoorbeeld tussen retabels, grafmonumenten en muurschilderingen, vallen alleen in deelstudies te leggen. Van een mooi uitgegeven reeks, met trots aan Máxima en Mathilde aangeboden, is het

eerste deel *De schilderkunst der Lage Landen 1. De Middeleeuwen en de zestiende eeuw* (Amsterdam 2006) door drie auteurs geschreven, die niet anders kunnen dan hun lezer een 'exemplarische selectie' voorhouden. De uitgevers zijn hier debet aan, want zij kijken liever naar prinsessen en naar koffietafels dan naar intellectuelen, maar het kwaad is geschied. Miniaturen zijn er in dit overzichtswerk alleen van de Meester van Catharina van Cleef en Jan van Eyck, en op een enkel zwart-wit plaatje na is er geen wandschildering te bekennen. Het zal dus weer vele jaren duren voordat iemand een echt overzichtswerk aandurft. Opnieuw: onbekend – want ongepubliceerd - maakt onbemind.

Dankzij internet kan een nieuwsgierige wetenschapper heel snel de hierboven bejubelde algemene kennis opdoen, waar een eerdere generatie jaren studie voor nodig had. Toch komen we vandaag blijkbaar niet verder dan toen. Hoogewerff is na 70 jaar wel verouderd, maar onovertroffen, zoals ook Friedländer, Winkler en Panofsky een veelzijdige kennis overdroegen, die wij nu nauwelijks kunnen bevatten. Zouden we dan toch een gedegen Duits gymnasium moeten doorlopen in plaats van een computercursus om de essentiële vraag te kunnen stellen?

Ik houd niet zo van dit soort vragen, want tegelijkertijd is er heel veel ten goede veranderd, gegroeid, verbeterd in het vak Kunstgeschiedenis. Al is het oude connoisseurschap als kern gebleven, het veld heeft geheel andere grenzen gekregen. Hoogewerff hoefde zich niet in ondertekeningen te verdiepen, en hij sprak nauwelijks van opdrachtsituaties en zeker niet van marktwerking. Theorie speelde alleen waar het Panofsky's iconologie betrof. De Nederlandse kunsthistoricus van nu weet het allemaal, en heeft zich genoodzaakt gezien meer dan andere wetenschappers multidisciplinair te worden en van alle markten thuis te zijn. Atelierpraktijk is een toverwoord geworden en context iets vergelijkbaars. Dendrochronologie is al even onmisbaar en we hebben ons een nieuwe computertaal eigen gemaakt met woorden als TIFF en jpeg.

Daarnaast zijn de oude onderzoekslijnen, die decennia geleden zijn uitgezet, nog springlevend. De studie van Italiaanse kunst dringt als vanouds in het classificatieschema direct voor: het is 'Byzantium en het Nabije Oosten', 'Italië', de 'Nederlanden' en

‘overig’. Geen rubriek Frankrijk of Duitsland, zelfs geen ‘Europa overig’, of Iconologie, of Materiaal & techniek, of Restauratie, geen Japan of China.

Ik heb me afgevraagd of het ‘kunnen’, dat in het voorbereidend en wetenschappelijk onderwijs het ‘kennen’ naar de mening van menige onderwijskundige goeroe deels overbodig heeft gemaakt, positief in het onderzoek is te vertalen. Zo kom ik weer terug op de vraag van de vooropleiding. Om een voorbeeld te geven: Een Latijnse zin – een spreuk? – op een retabel heeft een onbekende herkomst. De oude Augustijn, die zijn leven lang Augustinus heeft gelezen, zal de tekst als een citaat van Augustinus herkennen, maar anderen met die kennis zijn er op deze wereld nauwelijks meer te vinden. Dat hoeft ook niet. Binnen luttele seconden weet ik, ignoramus, dat de woorden tezamen niet in enig verband in de bijbel voorkomen, want de bijbel is op internet doorzoekbaar. De *Aristoteles Latinus* is als database beschikbaar, en levert evenmin iets op – logisch, want Aristoteles wordt zelden op een altaarstuk geciteerd, maar je weet nooit. De derde poging is raak. Enige minuten later heb ik de *Patrologia Latina* doorzocht, en de tekst gevonden. Met het ‘kunnen’ vinden van bronnen is veel meer eer te behalen - en tijd te besparen - dan met het van binnen uit ‘kennen’ van, en vertrouwd zijn met, de bron. Dat is een hele winst.

Is er nu een stroom van publicaties op gang gekomen die dit soort raadsels oplossen? Merkwaardigerwijs is dit, voor zover ik weet, niet het geval. De kunsthistoricus gebruikt zijn computer blijkbaar anders, maar hoe?

Iconologisch is er van alles te doen: men kan nu duizenden plaatjes met de Aanbidding van de Koningen met elkaar vergelijken of alle afbeeldingen met sneeuwbal gooiende of vissende edellieden proberen te vinden. Maar dan duikt een levensgroot probleem op: men moet vervolgens wel weten wat men er mee wil onderzoeken, en dat vertelt het internet niet. Probleemstelling en gemak zijn heel verschillende grootheden: denken leer je niet vanzelf en formuleren leer je alleen door veel te lezen. Alweer komt de vermaledijde vooropleiding om de hoek kijken. Toch zouden er meer onderzoeksvragen gericht gesteld kunnen worden, die vroeger zonder computer nauwelijks te beantwoorden waren, en nu wel.

Wellicht tekenen deze zich de komende jaren duidelijker af, wanneer de huidige databases voldoende gegevens bevatten. Veel databases staan immers in de kinderschoenen of verkeren in statu nascendi. Een voorbeeld voor een dergelijke onderzoeksvraag verschaft een prachtig drieluik van een anonieme meester met een voorstelling van de Marteling van Hippolytus. Verschillende malen staat op de kleding van de beulen en hun opdrachtgevers het woord 'Noman' of 'Nomen'. Hoe uniek is dit woord – en, vervolgens, wat betekent het? Zonder database is er geen beginnen aan. Als ik nu het RKD om een vrije aanvraag in hun database verzoek, is het antwoord dat het woord op geen enkel ander schilderij voorkomt. Het is moeilijk voorstelbaar dat dat juist is, of zijn nog niet alle gegevens ingevoerd? Men hoopt op het laatste, en verwacht dat over enkele jaren het antwoord anders zal luiden.

Een tweede vraag rijst als we al die zoekmachines om ons heen bekijken. Zou het kunnen zijn dat grote hoeveelheden bereikbare publicaties betere, geleerdere artikelen genereren? Ik vrees van niet, al weet ik niet waarom. Niemand van ons is geleerder dan Friedländer, terwijl we omkomen in het beeldmateriaal en de informatie. Hij had het in zijn hoofd. Misschien is het bij elkaar zoveel, dat men niet meer van een onderzoekster kan vragen om, zoals vroeger, alle literatuur over haar onderwerp gelezen of gezien te hebben.

Ik heb me tenslotte afgevraagd of de onvoorstelbare hoeveelheid publicaties die via internet te vinden zijn, de handgemaakte bibliografie van de VNK overbodig maakt. Wie handig met de International Medieval Bibliography on line (www.brepolis.net) omgaat, en de lijst van Nederlandse wetenschappers van de School voor Mediëvistiek <http://medievistiek.ub.rug.nl/> hanteert, is al een heel eind, maar het blijkt ingewikkeld de kunsthistorische literatuur er uit te zeven.

Er is nog een aantal redenen om het jaarlijks initiatief van de Vereniging toe te juichen. Ten eerste is de classificatie heel praktisch want het bespaart de zoeker zoektijd, en ten tweede heeft elke zoekmachine oogkleppen in die zin dat ze elk, net als de Art Index en de RILA en de BHA, met een bepaald doel voor ogen een verzameling titels maken en dus naast elkaar gebruikt moeten worden. Gelukkig heeft Hille Engelsma alle zoekmachines doorgeworsteld, dus u hoeft het niet meer zelf te doen.

De bibliografie noodt ontegenzeggelijk tot omzien, en de bewondering komt vanzelf. Wie kijkt naar de afgelopen vijf jaar onderzoek in de Middeleeuwse kunst in Nederland denkt een overzichtelijk landschap te herkennen met Italiaanse kunstenaarspersoonlijkheden, pelgrimstekens, Hollandse penddecoraties en anonieme werkplaatsen. Er is mogelijk meer over beeldhouwkunst geschreven dan vijf jaar geleden. Materiaal, techniek en restauratie hebben nog geen aparte rubriek, maar dat gaat zeker komen. Kijken we echter naar het vijftiental dissertaties die in deze vijf jaren zijn voltooid, dan is er een prachtige verscheidenheid aan onderwerpen, waarin de kunst en haar context in al hun facetten met ere verdedigd worden (nrs 163, 168, 204, 209, 226, 388, 403, 404, 463, 476, 492, 527, 603, 610, 736). Het gaat niet alleen over de stijl van de Florentijnse schilderkunst tussen 1400-1430, maar ook en vooral over rituelen, ‘festive funerals’, opdrachtgevers, receptie en gebruik, de verbeelding van de macht. Justin Kroesen brengt heel veel nieuws met zijn dissertatie over de vorm, de plaats en de functie van Spaanse altaarstukken, Herman Colenbrander ondergraaft met verve de aloude interpretatie van de archiefstukken over de gebroeders Limburg, en Elly van Loon borduurt voort op, en laat nieuw licht schijnen over de decoratie van luid- en speelklokken in het hertogdom Brabant. Hetzelfde geldt voor tentoonstellingen. *De gebroeders Van Limburg. Nijmeegse meester aan het Franse hof 1400-1416* steekt boven alles uit wat betreft de verscheidenheid aan publicaties (elk publiek werd met daarop toegesneden publicaties bediend), het aantal bezoekers, en vooral de effectiviteit van de publiciteit. De gebroeders Limburg kregen zo posthuum een eremedaille van hun geboorteland opgespeld. Minder gelukkig in de publiciteit is *ExtravagANT!* geweest, een tentoonstelling die mogelijk door de weinig aansprekende titel de stroom publiek ontbeerde, maar onverwachte stukken bijeenbracht. Jos Koldewij’s *Geloof & Geluk, Sieraad & Devotie* ging over heel veel meer dan pelgrimstekens. *Care for the Here and the Hereafter: Memoria, Art and Ritual in the Middle Ages*, een congresbundel van Truus van Bueren en Andrea van Leerdam is opmerkelijk doordat zij een klein terrein in al zijn facetten weten te doorgronden, waardoor de grote lijnen ontstaan. Op de grens van wat de VNK bibliografie beoogt, maar daardoor niet minder in het oog springend, staat de magistrale tentoonstelling met

catalogus *Prayers and Portraits. Unfolding the Netherlandisch Diptych* uit 2007 door Ron Spronk c.s., en de daarbij behorende congresbundel.

Er is nog veel meer. De lezer moet maar gaan lezen. Misschien mag ik eindigen met het boek dat me het meest aansprak en waarmee ik terugkom op de belangstelling voor het middeleeuwse kerkinterieur dat aan zoveel kunsthistorici voorbijgaat, maar dat voor twee liturgiehistorici, Regnerus Steensma en Justin Kroesen aanleiding gaf tot een jarenlange tocht en een bijzondere publicatie: *The Interior of the medieval village church / Het Middeleeuwse dorpskerkinterieur*. We moeten goed op onze kleintjes letten.